

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Агапов Володимир Леонідович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького інституту залізничного транспорту Української академії залізничного транспорту.

Наукові інтереси: історія вугільної галузі та шахтарського руху України.

РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Наталія БІДЕНКО (Кіровоград)

У пропонованій роботі розкриті процеси розвитку системи загальної середньої освіти в Україні в період незалежності. Зроблений аналіз якісних змін у структурі мережі як у межах усієї держави, так і по областях. Звернена увага на розвиток спеціалізованих шкіл-інтернатів, зміни в освіті в сільській та міській місцевостях. Висвітлені позитивні та негативні процеси розвитку та їхні причини.

This work views the processes of the development of secondary educations during the period of the independens. It gives the analysis of qualitative changes in the structure of the system in the state itself and also in the separate regions. The attention is paid to the development of specialized boarding schools and to the changes in the process of educations both in countryside and in city. The positive and negative processes of the development and their reasons are explained.

Інноваційні, зокрема інтеграційні, процеси в системі національної освіти ставлять свої вимоги до змін типів навчальних закладів та форм їхньої роботи. Від того, наскільки ефективно буде працювати система освіти, залежатиме задоволення політичних, економічних, суспільних та культурних потреб держави.

Починаючи з 90-х років ХХ ст., державна політика України стосовно розв'язання проблем дитинства була спрямована на забезпечення на законодавчому рівні прав підростаючого покоління на освіту й виховання в умовах, які відповідали б природному середовищу зростання та гармонійного виховання, тобто сім'ї. Найбільш оптимальні результати щодо освіти й виховання дітей дає тісна взаємодія педагогів та батьків. Тому в Україні почалося відновлення батьківського всеобучу, який, набувши нового змісту, почав проводитися як у дошкільних, так і в загальноосвітніх навчальних закладах. 1996 року було прийнято Програму родинно-національного виховання та навчально-тематичний план педагогічної освіти батьків. На розвиток системи освіти були спрямовані Закони України „Про освіту” (1991 р.), „Про загальну середню освіту” (1999 р.), „Про професійно-технічну освіту” (1998 р.), Укази Президента України „Про основні напрями реформування вищої освіти в

України” (1996 р.), „Про заходи щодо поліпшення функціонування та розвитку загальної середньої освіти”, „Про основні напрями реформування вищої освіти”, „Про основні напрями реформування професійно-технічної освіти”.

Разом з тим на розвиток загальної середньої освіти були спрямовані такі нормативні документи, як Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні (1995 р.), Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Державна національна програма „Освіта (Україна ХХІ століття)”, у яких визначено основні напрямки й орієнтири розвитку в галузі освіти відповідно до кардинальних змін у суспільному житті країни.

У Державній національній, програмі „Освіта (Україна ХХІ століття)” накреслено стратегію розвитку освіти на найближчі роки й перспективу, визначено курс на створення системи безперервного навчання й виховання, забезпечення можливості постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального й культурного потенціалу як вищої цінності української нації. Також визначено основне завдання щодо виведення освіти в Україні на рівень розвинутих країн світу докорінним реформуванням її концептуальних, структурних, організаційних засад, демократизації навчально-виховних закладів, формування багатоваріантної інвестиційної політики в освітянській галузі. У Програмі сформульовано найважливіші принципи реформи всієї системи освіти, серед яких – демократизація освіти й розширення автономії навчальних закладів з урахуванням розвитку партнерства учнів, студентів та педагогів; гуманізація системи, що полягає в утвердженні людини як вищої соціальної цінності; гуманітаризація освіти, покликаної формувати у свідомості учнів цілісний науковий світ, розвивати їхню духовність і творче мислення; національна спрямованість освіти, її гармонійне поєднання з національною історією і народними традиціями; неперервність освіти, перетворення її на процес, що триває протягом усього життя людини; органічна єдність навчання та виховання, що є важливою рушійною силою економічного й політичного прогресу суспільства.

Системний аналіз цілісної системи навчання і виховання в Україні дає змогу зробити висновок про те, що відродження навчально-виховної сфери, її наближення до життя потребує гармонізації її основних функцій, структурних компонентів, які об’єктивно визначаються сутністю, місцем і роллю освіти як головної складової частини життя українського суспільства.

Необхідною умовою подальшого успішного розвитку, серед ряду інших, для країни стало створення нової нормативно-правової системи в усіх сферах державного життя, яка б відповідала міжнародним стандартам. Для освіти цей процес значно затягнувся, що великого мірою вплинуло на її подальший

розвиток. Так, Закон України „Про освіту” було прийнято 1996 року, а Закон України „Про загальну середню освіту” – 1999 року. Цей нормативно-правовий акт став основним механізмом регуляції середньої школи, визначивши зміст і характер її діяльності, охарактеризувавши структуру, навчально-виховний процес та зазначивши головні пріоритети.

Мережа загальноосвітніх навчальних закладів у період, що вивчається, формувалася за такими принципами: доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; відкритий характер освіти, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина; соціальний захист дітей [1, 8].

Разом з тим мережа загальноосвітніх навчальних закладів формувалася з урахуванням демографічної, етнічної та соціально-економічної ситуації за освітніми рівнями (початкова, базова, повна загальна середня освіта), які забезпечувалися закладом [5, 7].

На зміну радянській середній школі приходять загальноосвітні навчальні заклади I ступеня (початкова школа); II ступеня (основна школа); III ступеня (старша школа), котрі могли функціонувати інтегровано або самостійно: середні загальноосвітні школи (I, II, III ступенів або поєднання їх), спеціалізовані школи (школа-інтернат); гімназії (II – III ступені), ліцеї (III ступінь), колегіуми (III ступінь), загальноосвітні школи-інтернати для дітей, які потребують соціальної допомоги, корекції фізичного та розумового розвитку, загальноосвітні санаторні школи-інтернати (I – III ступені); школи соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих підходів у вихованні, вечірні школи (II – III ступені) [1, 9].

Складовими мережі також були позашкільні навчальні заклади, навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні навчальні заклади, вищі навчальні заклади I – II рівнів акредитації, які забезпечували здобуття повної загальної середньої освіти [1, 11 – 12].

За роки незалежності мережа загальноосвітніх навчальних закладів під впливом складних соціально-економічних тенденцій розвитку держави зазнавала змін у просторі, часі та структурі. Несприятлива демографічна ситуація та певні соціально-економічні чинники призвели до скорочення контингенту учнів та зменшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів, особливо шкіл I та I – II ступенів у сільській місцевості.

У 1990–1991 н.р. кількість загальноосвітніх навчальних закладів у цілому по Україні становила 21825 [13, 66], у 1995 – 1996 н.р. – 22255, у 2000 – 2001 – 22210 та у 2002 – 2003 – 220941 [13, 190]. У першій половині 90-х років ця

мережа, як видно, мала тенденцію до зростання. Починаючи з другої половини 90-х рр., вона дещо стабілізувалася, але спостерігалися ознаки спаду. По регіонах ситуація мала наступний вигляд: станом на 2002–2003 н.р. областями-лідерами за кількістю загальноосвітніх навчальних закладів були Вінницька – 1068 закладів, Дніпропетровська – 1116 закладів, Донецька – 1203, Львівська – 1486, Харківська – 1002 та Хмельницька – 1096 закладів. Найменше цих закладів у цей період налічувалося в Запорізькій – 692, Кіровоградській – 632, Миколаївській – 669, Сумській – 679, Херсонській – 582 та Чернівецькій – 459 закладів. У м. Києві та м. Севастополі відповідно налічувалося 525 і 76 загальноосвітніх закладів [3,392].

Разом у 2002–2003 н.р. в Україні діяло денних загальноосвітніх навчальних закладів 21855, у тому числі I ступеня — 5046, II ступеня – 6063, III ступеня – 12334 закладів. Із них навчалися в одну зміну –19140, у дві – 2265 (або 11 % від загальної кількості) [13, 4] (для порівняння в 1990 – 1991 н.р. у дві зміни працювали 4146 закладів). Головною причиною цього процесу стало зменшення учнівського контингенту. У цей час різко зменшується мережа вечірніх загальноосвітніх навчальних закладів. У 1990 – 1991 н.р. кількість вечірніх закладів становила 515, а у 2002-2003 н.р. – 239 [14, 211].

1998 року появилися загальноосвітні навчальні заклади приватної форми власності, навчально-виховні комплекси та об'єднання .

Так, кількість приватних загальноосвітніх навчальних закладів у 2002–2003 н.р. становила 267. Найбільша кількість їх зосереджувалася в Автономній Республіці Крим, Дніпропетровській та Донецькій областях – по 25, Одеській – 29, Харківській – 24, м. Києві – 36. У Волинській і Рівненській областях приватних закладів у цей час не було взагалі [12,160].

Поступово зросла кількість шкіл I – II та I – III ступенів, досить активно розвивалася мережа гімназій, ліцеїв, колегіумів. З'явилися школи для національних меншин, зокрема для румунів, угорців, поляків, кримських татар, словаків та інших народів. Також відкривається значна кількість навчальних закладів з двома й більше мовами навчання [4, 317].

До 2002 – 2003 н.р. мережа денних загальноосвітніх навчальних закладів нового типу зросла. Кількість гімназій становила в цілому 3681 (найбільше в Дніпропетровській області – 24, Запорізькій – 26, Львівській – 22, Хмельницькій – 25, м. Києві – 33, найменше у Вінницькій – 3, Житомирській – 5, Харківській області – 5 та м. Севастополі – 5. В Україні нараховувався 331 ліцей (найбільше в Дніпропетровській області – 25, Донецькій та Рівненській – по 27, Хмельницькій – 34, найменше у Волинській – 4, Житомирській та Кіровоградській – по 2, м. Севастополі – 3). У

досліджуваний період кількість колегіумів сягала 34 закладів, у тому числі в Хмельницькій області – 11, Рівненській – 7, Дніпропетровській – 3. В деяких регіонах таких закладів у цей час не було. Великою була частка навчально-виховних комплексів, що становили на початок 2002 – 2003 н.р. 686 закладів. З них у Київській області налічувалося 167, Хмельницькій – 155 та в Києві – 100, а також у Кіровоградській – 13, Луганській – 17, Севастополі – 2 [11, 504].

До 2000 р. була створена розгалужена мережа інтернатних закладів, у яких утримувалися, навчалися, виховувалися, одержували комплекс корекційно-реабілітаційних, лікувально-оздоровчих заходів діти, які потребували соціального захисту (діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, хворі діти, діти а вадами фізичного або розумового розвитку, діти-інваліди, діти, які порушили закон) [10, 63].

До складу мережі входило 689 інтернатних закладів різних типів, у яких навчалася 154,5 тис. учнів, зокрема: 299 загальноосвітніх навчальних закладів-інтернатів (86,3 тис. учнів), у тому числі: 44 – для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (12,3 тис. учнів); 65 – санаторних для дітей, яким необхідне тривале лікування (16,5 тис. учнів); 391 спеціальна школа-інтернат для дітей, котрі потребували корекції фізичного чи розумового розвитку (61,2 тис. учнів), з яких 238 – для розумове відсталих (38,4 тис. учнів), 30 – для дітей з вадами зору (5,1 тис. учнів), 59 – для дітей з вадами слуху (7,3 тис. учнів), 18 – для дітей з наслідками полімеоліту та церебрального паралічу (2,3 тис. учнів) 14 – для дітей з важким порушенням мови (3,2 тис. учнів), 32 – для дітей із затримкою психічного розвитку (4,9 тис. учнів); 14 закладів соціальної реабілітації для дітей, які потребували особливих умов виховання (0,9 тис. учнів); 83 дитячі будинки для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (4,8 тис. дітей) [10, 614].

На зламі тисячоліть поступового вдосконалення зазнавала мережа навчальних закладів для дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Створювалися заклади нового типу: гімназії-інтернати, навчально-виховні комплекси, навчально-реабілітаційні центри, організовувалися спеціалізовані класи для обдарованих дітей, вводилася спеціалізації та індивідуальні форми навчання. Саме в цей час започатковано досвід нових підходів і технологій розв'язання проблем інтеграції у суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку через перебування їх у середовищі однолітків.

Значна увага приділялася вдосконаленню та реформуванню мережі інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Для забезпечення конституційних прав дітей-сиріт у другій

половині 90-х рр. ХХ ст. відповідно до потреб відкрито 32 дитячі будинки, 30 шкіл-інтернатів. Набули поширення малокомплектні дитячі будинки змішаного типу (15 – 30 дітей), які формувалися за різновіковим принципом та за місцем проживання родичів дітей і утримувалися за рахунок місцевих бюджетів [3, 623].

На початок 2000 – 2001 навчального року в 21260 денних загальноосвітніх навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України (без спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів) навчалось 65510 тис. учнів, що на 382 тис. менше, ніж на початок 1996 – 1997 навчального року. У 2002 – 2003 н.р. ця кількість зменшилася до 6237 тис. осіб. У міських поселеннях кількість учнів скоротилася на 7,7 %, у сільських – на 0,9 %. Однією з причин скорочення контингенту було зменшення впродовж 1995 – 1999 років контингенту учнів, зарахованих до першого класу, і лише 2000 року зафіксовано значне зростання кількості учнів-першокласників. Це відбулося, насамперед, за рахунок прийому до першого класу дітей 6-річного віку. Позитивною стала тенденція до продовження навчання в загальноосвітніх навчальних закладах: прийом до 10-х класів, порівнюючи з 1996 роком, збільшився на 5 % у 2000 – 2001 н.р. До того ж 2000 року більше ніж вдвічі, порівнюючи з 1996 роком, зменшився контингент учнів, що навчався в другу зміну [14, 50].

Мережа загальноосвітніх навчальних закладів недержавної форми власності до 2001 року, порівнюючи з 1996 роком, збільшилася на 50% [8, 131].

Контингент учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на тис. населення зменшився з 1373 у 1990 – 1991 н.р. до 1269 у 2003 – 2004 н.р.

У той же час зросла кількість учнів, які навчалися державною мовою. У 1991–1992 н.р. українською мовою навчалось лише 49% дітей, у 1995 – 1996 н.р. – 58 %, 2000 – 2001 – 70 % та у 2002 – 2003 н.р. – 73 % осіб шкільного віку. Найбільший відсоток навчання учнів державною мовою мали Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька області. У Донецькій, Запорізькій, Луганській, Одеській областях та м. Севастополі впродовж досліджуваного періоду пріоритетною мовою навчання була російська [11, 509].

Початкову освіту у вивчений нами час діти здобувають у загальноосвітніх навчальних закладах I ступеня, які існували самостійно або входили до загальноосвітніх навчальних закладів I – II, I – III ступенів. Для забезпечення наступності й неперервності дошкільної та початкової освіти в Україні з другої половини 90-х років функціонують навчально-виховні

комплекси (об'єднання) "Школа–дитячий садок" "Початкова шкода – дитячий садок” .

На формування контингенту першокласників значною мірою впливали демографічні та соціальні фактори, стан здоров'я дитини, а також визначений законодавством віковий ценз .

За 90-ті роки ХХ століття динаміка контингенту першокласників набула стійкої тенденції до зменшення. Відповідно до віку першокласника (6 або 7 років) учні здобували початкову освіту за навчальними програмами чотирирічної або трирічної школи I ступеня . З 1997 року відбувалося значне збільшення кількості першокласників 6-річного віку. А з 2001 року відбувся перехід початкової освіти на 4-річний термін навчання. Разом з тим батьки дітей мали право самостійно вирішувати, з якого віку їхня дитина розпочне навчання в першому класі, враховуючи стан здоров'я та рівень підготовки дитини до школи [2,101].

На кінець досліджуваного періоду щороку збільшувалася кількість учнів, які продовжували навчання в 10-х класах загальноосвітніх навчальних закладів, прийом до яких 2000 року становив 67,7 % до випуску з 9 класу (1996 року цей показник становив 64,1%) .

Процес падіння контингенту випускників загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня призупинено 1995 року, у загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня – 1994 року. Починаючи з цих років, зафіксовано зростання контингентів випускників загальноосвітніх закладів II на 12,7 % та III ступенів на 36,3 % [12, 23]. Темпи приросту контингенту випускників 2000 року щодо 1991 року загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня становили 3 %, III ступеня – 18,3 %. Стійкою до зростання стала тенденція випуску учнів з 11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів як у міській, так і в сільській місцевості [12, 234].

Певну частину випускників щороку становили учні, залишені на повторний курс навчання, і такі, що не одержували документа про освіту (видавалась довідка). Так, 2000 року налічувалися 41 тисяча залишених на повторний курс, майже 5 тис. учнів 9-х класів та 13 тис. учнів 11-х класів не одержали документа про освіту. Переважну більшість цих учнів становили міські жителі. І хоча щороку кількість залишених на повторний курс зменшувалася, негативним наслідком другорічництва були значні економічні витрати на повторне навчання та морально-психологічні травми дітей і їхніх батьків. З 2001 року у зв'язку з переходом на 12-бальну систему оцінювання знань учнів було прийняте рішення в загальноосвітніх навчальних закладах не залишати на повторний курс з причин неуспішності.

Випускники загальноосвітніх навчальних закладів, у яких рівень знань був нижчий середнього, стали особливою групою ризику на ринку праці, які, не маючи фахової підготовки, не могли зайняти певну нішу на ринку праці через свою неконкурентоспроможність. Для цієї категорії осіб продовження навчання в професійно-технічних навчальних закладах стало чи не єдиним шансом отримати роботу [8, 192].

Згідно з основними положеннями освітнього законодавства, де йдеться про кадрові ресурси середньої школи, державна політика у сфері формування та зміцнення кадрового потенціалу загальноосвітніх навчальних закладів спрямована на всебічну фінансову, матеріальну підтримку педагогічних працівників, їхній соціальний захист [6, 12].

На початок 2002–2003 навчального року в загальноосвітніх школах працювало 561 тис. учителів, що на 35 тис., або на 5,9% менше, ніж у 1995 – 1996 рр., але на 24 тис., або на 4,3 % більше порівняно з 1990–1991 навчальним роком. Тенденція зростання виявлялася до 1995–1996 н.р., після чого розпочався процес зменшення кількості педагогічних працівників. За цей період дещо підвищився їхній якісний склад за освітньо-кваліфікаційними рівнями педагогічної освіти. Частка педагогічних працівників, які мали освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста, магістра, зросла з 82,5 до 85,0 % з 1996 – 1997 по 2000 – 2001 н.р. [11, 117]

Динаміка зростання кадрового контингенту виявилася у навчальних закладах нового типу. На початок 2002-2003 н.р. кількість учителів гімназій становила вже 20074, ліцеїв – 13108, колегіумів – 2100, навчально-виховних комплексів – 35335 осіб [11, 504].

Спостерігалися певні тенденції у формуванні структури педагогічних кадрів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів. Мало місце скорочення кількості вчителів початкових класів як у цілому по Україні, так у міських та сільських поселеннях. У той же час частка вчителів початкових класів, які мали освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста, магістра, зросла і становила у 2000 – 2001 навчальному році 68,9 %, у міських поселеннях – 77,7 %, сільських поселеннях – 60,3 %. Підвищився педагогічний рівень вихователів. Їх стали залучати до викладання в початкових класах шкіл. Частка вихователів, які не викладали предмети, зменшилася до 33,8 тисяч 2000 року. У початкових класах сільських поселень відповідно до 2,8 тисяч.

Певних змін зазнала в цей час структура вчительських кадрів за віковим цензом. Зменшилася кількість учителів віком до 30 років і становила у структурі 22,7 %, віком 31 – 40 років – 27,5 %. Без змін залишилася чисельності учителів віком 41 – 50 років і становила 26,5 %. Дещо зросла

кількість учителів віком 51 – 55 років та понад 55 років і становила відповідно 11,3 та 12,0 %.

Аналіз педагогічних кадрів за стажем педагогічної роботи показав, що в школах України в 2000 – 2001 навчальному році працювало 9,5 % учителів зі стажем до 3-х років, 20,0 % – від 3 до 10 років, 32,8 % – від 10 до 20 років та 37,7 % – більше 20 років [8, 160].

За період з 1996 по 2000 рік відбулися певні зміни в технічному оснащенні загальноосвітніх навчальних закладів. Дещо скоротилася кількість загальноосвітніх закладів, що мали кабінети фізики. У той же час збільшилася кількість навчальних закладів, які мали кабінети біології, української мови та літератури, іноземних мов. Спостерігалася тенденція до збільшення навчальних закладів, оснащених кабінетами основ інформатики та обчислювальної техніки, але це збільшення відбулося лише в містах. Тут 60,9 % загальноосвітніх навчальних закладів мали кабінети основ інформатики та обчислювальної техніки. У сільській місцевості, навпаки, спостерігалася зменшення кількості таких закладів. [13, 17].

У цей період особлива увага приділялася вдосконаленню роботи з фізичної культури. Збільшилася кількість навчальних закладів, які мали фізкультурні зали, центральне опалення. У той же час зменшилася кількість закладів, що мали підсобне господарство, медичні кабінети, пришкільні інтернати. Відбулося значне скорочення кількості навчальних закладів, які мали їдальню або буфет, скоротилася кількість їдалень і буфетів. При цьому кількість закладів, яким належала їдальня або буфет, зменшилася лише в сільській місцевості [13, 18].

Значно погіршився технічний стан навчальних закладів. Майже п'ята частина загальноосвітніх навчальних закладів станом на 2000 р. потребувала капітального ремонту й майже п'ять відсотків перебували в аварійному стані. При цьому понад 70 % з них були в сільській місцевості.

З 2000 року розпочинається процес реформування освіти. Оновлюється її зміст і характер. Удосконалюється навчально-виховна робота, матеріальна база, вирішується питання оплати праці педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів, хоча низьким залишається суспільне визнання вчителя, не втрачає актуальності проблема різниці в становищі сільських та міських педагогів [9, 25]. Наприклад, середня заробітна плата учителів у 2000 року становила 151 гривню, а 2004 року – понад 500 гривень. У бюджеті на 2005 р. передбачено 690 млн. гривень на виплату заборгованості. У 2002 – 2003 рр. здійснено найбільше за роки незалежності України підвищення оплати праці освітян: з травня 2003 р. – на 17,9 % та з липня 2003 р. – на 12,1 %. 2002 – 2003 навчальний рік розпочався із переходу

до стовідсоткової виплати надбавок за педагогічний стаж, преміальних та оздоровчих згідно зі статтею 57 Закону України „Про освіту” [8,199].

У перші роки ХХІ століття забезпечено реалізацію переходу загальноосвітніх навчальних закладів до нового змісту, структури 12-річного строку навчання. Розроблено необхідну нормативно-правову базу для функціонування дошкільної та початкової освіти. Особлива увага приділялася учням 2-го класу. Для підвищення ефективності навчання учнів других класів були розроблені й надруковані нові навчальні програми та понад 5 млн. примірників підручників. Відбулося стовідсоткове забезпечення учнів перших і других класів підручниками та навчальними посібниками. За новими програмами підготовлено й видано також підручники та навчальні посібники для початкової школи. Загалом для початкової школи в цей час підготовлено 40 нових навчальних програм.

У 2002 – 2003 н.р. була перша спроба впровадження системи незалежного тестування. Міністерство освіти і науки України розробило й запровадило національну модель зовнішнього тестування навчальних досягнень учнів 11-х класів. У 2002 – 2003 н.р. результати тестування з математики й історії, у якому на добровільних засадах узяли участь понад

4 тис. 300 учнів із 670 шкіл міста Києва, Львівської, Одеської та Харківської областей зараховувалися їм і як державна підсумкова атестація за школу, і як вступний екзамен до вищого навчального закладу. Зовнішнє тестування засвідчило, що в умовах нової для учнів процедури й без спеціальної підготовки з історії 87 % учнів отримали бали високого й достатнього рівнів (7 – 12) та 72 % – з математики. Це засвідчило, що, попри кризові процеси навчально-виховної системи, якості знань учнів, „українська середня освіта не втратила свого високого рівня, і якщо дитина прагне здобути якісну освіту, то школа дає їй таку можливість”. Але на практиці школа далеко не завжди виступала джерелом здобуття учнями якісної освіти, оскільки цей аспект прямо залежить від навчально-методичної та матеріально-технічної забезпеченості навчальних закладів – найбільшньої проблеми української середньої школи, особливо сільської.

Іншим важливим пріоритетом середньої освіти початку 2000-х рр. стало вдосконалення системи роботи з науково, творчо й спортивно обдарованою учнівської молоддю. Свідченням цього стали такі об'єктивні показники, як результати учасників всеукраїнських учнівських олімпіад, творчих конкурсів, Малої академії наук України, міжнародних учнівських олімпіад, на яких нашими учасниками здобуто значну кількість нагород. Найбільшу кількість призерів, як завжди, готували навчальні заклади міста Києва, Харківської, Донецької та Волинської областей [3, 515].

Була розширена та активізована співпраця з міжнародними організаціями у сфері освіти: Світовим банком, Радою Європи, Представництвом ООН, Британською Радою, Лігою українських меценатів, Європейським фондом освіти, Міжнародним фондом “Відродження”.

У деяких регіонах у зазначений період використовувалася мало поширена, але перспективна практика взаємодії керівників навчальних закладів з місцевими громадами. За позитивний приклад тут може правити Львівська та Івано-Франківська області, де силами громад зводилися новобудови шкіл [8, 125].

Серед інших важливих заходів, здійснених у сфері середньої освіти в період з 2000 по 2005 рр., слід виділити наступні: 2003 року ухвалено державну програму „Шкільний автобус”, на реалізацію якої у державному бюджеті 2004 р. заплановано 33,4 млн. грн.; при перегляді бюджетного закону додано ще 30 млн. грн.; отримано більше, ніж у попередні роки, коштів на інформатизацію сільських шкіл, що уможливило поставити до них 4759 комп'ютерних класів; було збільшено видатки коштів на проведення предметних олімпіад учнівської молоді, на організацію зимового та літнього відпочинку дітей-сиріт; розроблено й затверджено Державні стандарти освіти з усіх предметів. Старша школа перейшла на профільне навчання; запроваджено вивчення іноземних мов з другого класу; Україна стала однією з небагатьох країн Європі, де іноземні мови школярі починають вивчати в початковій школі; затверджено державну програму „Навчальне обладнання” загальною вартістю 13 млрд. грн.; у 2003 р. навчальні заклади отримали лабораторне обладнання для вивчення предметів природничо-математичного циклу на суму 120 млн. грн., тоді як раніше для цього кошти не виділялися зовсім; 100% профінансована програма забезпечення учнів підручниками, на відміну від попередніх років, коли цей показник сягав 65 – 70 %; припинено негативну практику призупинення окремих норм освітянського законодавства: педагогічне навантаження в початковій школі стало таким, як це передбачено у відповідних законах; збільшено доплати за додаткове педагогічне навантаження (класне керівництво, завідування кабінетами, перевірка зошитів); мала місце поступова реорганізація мережі сільських шіл; майже всі області здобули досвід створення освітніх округів; затверджено Державні стандарти початкової і загальної середньої освіти, якими передбачалося введення нового змісту освіти, застосування новітніх педагогічних технологій та гуманізація середньої освіти .

Отже, розвиток загальної середньої освіти в Україні в роки незалежності перебував під впливом складних соціально-економічних чинників, що мали місце в державі. Дослідження процесів розвитку виявило неоднозначність та

непослідовність тенденцій середньої освіти в зазначений час. Увесь вивчений період можна умовно розподілити на дві частини: перша період кризи середньої освіти (1991 – 1998 рр.) та реформування і вдосконалення системи загальної середньої освіти (1998 – 2005 рр.), який триває і сьогодні.

В роки незалежності динаміка мережі середніх навчальних закладів була збільшувальною, тоді як їхній учнівський контингент та кадрові ресурси виявляли динаміку спадного характеру.

Час, що охоплює хронологічні межі наукової роботи, для середньої освіти характеризується як період поступального та в цілому позитивного розвитку, труднощі якого були насамперед пов'язані з перехідним етапом державності незалежної України та новими пріоритетами, що виникали у зв'язку з цим. Так, було розроблено й адаптовано освітянське законодавство, інтенсифіковано національну освіту, проведено ряд важливих реформ у сфері змісту і якості середньої освіти, реалізовано сукупність інновацій, які стали факторами інтеграції української середньої школи до світового та, насамперед, європейського освітнього простору. Названі чинники мають забезпечити сьогодні і в майбутньому високий рівень розвитку людини й суспільства в Україні, сприяти зміцненню нашої держави, її позицій у контексті інтернаціональної системи відносин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України „Про загальну середню освіту” / м. Київ, 13 травня 1999 р. – N 651-XIV // <http://www.mon.gov.ua/laws/education/average/4>.
2. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції / Всеукраїнське Педагогічне Товариство ім. Г.Вашенка; Київський національний ун-т ім. Т.Г.Шевченка; Ін-т українознавства; Академія наук вищої освіти України; Ред. тижневика „Освіта”. – К.: Школяр, 1997. – 149 с.
3. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття / Авт.–упор.: В. Литвин, В. Андрущенко, А. Гуржій та ін. / За ред. В.Литвина. – К.: Навчальна книга, 2004. – Кн. 3: Модернізація освіти. – 2004. – 943 с.
4. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття / Авт.-упор.: В. Литвин, В. Андрущенко, А. Гуржій та ін., За ред. В. Литвина. К.: Навчальна книга, 2004 – Кн. 2: Освіта і наука: творчий потенціал державо - і культуротворення. – 2004. – 671 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти / Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 :// <http://www.mon.gov.ua/>
6. Національна школа: витоки становлення: Навчально-методичний посібник / Б. Ступарик; М-во освіти України; Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1998. – 333 с.
7. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти / В.Г. Кремень, Київ; Грамота, 2005. – 289.
8. Праця і заробітна плата працівників системи профтехосвіти: Довід. посібник. – С.М. Кодацький, В.І. Дзюба, Л.П. Кльосова. – К.: Вища шк., 1990. – 173с.
9. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування/

- Л. Волинець, Н. Комарова, О. Антонова-Турченко та ін.; Укр. ін-т соціальних досліджень. – К.: 1998. – 119 с.
10. Статистичний щорічник України за 2002 рік – Державний комітет статистики України, К., 2003. – 790 с.
 11. Україна в цифрах у 2003 році: статистичний щорічник. – Державний комітет статистики України, К., 2004. – 673 с.
 12. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – Державний комітет статистики України, К., 2005. – 630 с.
 13. Полотенко С.. Стратегія розвитку освіти України: Початок ХХІ століття. – Харків: Знання, 2006. – 232 с.
 14. Медвідь Л. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Біденко Наталія Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми розвитку історії освіти України у ХХ столітті.